

ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДґРУНТЯ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «МИЛОСЕРДЯ» ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ

Оксана Скриль¹, Оксана Парфьоновна²

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна¹

Харківський національний університет радіоелектроніки²

Анотація:

У статті обґрунтовано актуалізацію спадщини античних філософів у сучасних підходах до сімейного виховання на засадах гуманізму та милосердя. Досліджено доробки таких видатних філософів, як Сократ, Платон, Арістотель, Конфуцій, Сенека, Марк Аврелій, Цицерон, Лукрецій, зокрема їхні підходи до виховання молодого покоління в атмосфері доброти, співчуття та емпатії. Акцентовано на необхідності зосередження сучасних науковців на проблемі сімейного виховання, де милосердя сьогодні втратило своє значення як найважливіша людська цінність. Доведено, що звернення до витоїв спроможне відродити головні сімейні цінності, зокрема толерантність і співчуття. Систематизовано теоретичні ідеї давніх філософів і узагальнено їхній досвід виховання милосердя з метою творчого використання в сімейному вихованні сучасної дитини. Наголошено на необхідності висувати на перший план людину як цінність, що відповідає філософії Конфуція. Схарактеризовано вчення Сократа і Платона, де йдеться про важливість відродження співчуття до оточення. Підкреслено необхідність використання творчого доробку давньоримських філософів, як істинних носіїв доброти та милосердя, які бачили реальний розвиток держави у вихованні доброти в кожному індивіді. Наведено трактування поняття «милосердя» Сенекою, який першим його використав. Висвітлено основні підходи до виховання співчуття, що містять праці Цицерона та Епікетета. Показано, що гарним прикладом виховання для батьків і дітей може служити твір Плутарха «Порівняльні життєписи». Наголошено, що без культивування таких гуманістичних цінностей, як милосердя, терпимість, людяність, толерантність, емпатія, досить складно очікувати на покращення моральної ситуації в сучасному суспільстві.

Аннотация:

Скриль Оксана, Парфёнова Оксана. Философская основа понимания понятия «милосердие» как семейной ценности.

В статье обосновывается актуализация наследия античных философов в современных подходах к семейному воспитанию на принципах гуманизма и милосердия. Исследованы работы таких выдающихся философов, как Сократ, Платон, Аристотель, Конфуций, Сенека, Марк Аврелий, Цицерон, Лукреций, в частности их подходы к воспитанию подрастающего поколения в атмосфере доброты, сочувствия и эмпатии. Акцентировано на необходимости обращения современных ученых на проблемы семейного воспитания, где милосердие утратило свое значение как важнейшая человеческая ценность. Доказано, что обращение к истокам способно возродит главные семейные ценности, например, такие, как толерантность и сострадание. Систематизированы теоретические идеи античных философов и обобщен опыт воспитания милосердия с целью творческого использования в семейном воспитании современного ребенка. Отмечена необходимость выдвигать на первый план человека, как ценности, что является ключевым тезисом философии Конфуция. Охарактеризованы учения Сократа и Платона, где речь идет о важности проявления сочувствия к окружающим. Подчеркнута необходимость использования наследия древнеримских философов, как истинных носителей доброты и милосердия, которые видят реальное развитие государства в воспитании доброты в каждом индивидууме. Предложено трактование понятия «милосердие» Сенекой, который первым начал его использовать. Раскрыты основные подходы к воспитанию сочувствия, которые содержат работы Цицерона и Эпиктета. Показано, что хорошим примером воспитания для родителей и детей служит труд Плутарха «Сравнительные жизнеописания». Обращено внимание на то, что без культивирования таких гуманистических ценностей, как милосердие, терпимость, человечность, толерантность, эмпатия, достаточно сложно рассчитывать на улучшение нравственной ситуации в современном обществе.

Resume:

Skryl Oksana, Parfionova Oksana. Philosophical basis for understanding the concept of "mercy" as a family value.

The article substantiates the actualization of the philosophical heritage of antiquity in modern approaches to family education based on humanism and mercy. The works of such prominent philosophers as Socrates, Plato, Aristotle, Confucius, Seneca, Marcus Aurelius, Cicero, Lucretius, namely their approaches to educating the younger generation in an atmosphere of kindness, compassion and empathy were analyzed. Emphasis is also placed on the need for a modern scientist to address the problems of family upbringing, where mercy has lost its significance as the most important human value. It seems possible to revive basic family values, such as tolerance and compassion. Thus, the theoretical ideas of ancient philosophers are systematized and the experience of educating mercy for their creative use in the family upbringing of a modern child is generalized. We emphasize the need to treat a person as a value, which is a key thesis of Confucius' philosophy. The teachings of Socrates and Plato on the importance of showing compassion to others are also described. The need to use the creative work of ancient Roman philosophers as true bearers of kindness and mercy, who see the real development of the state in the education of kindness in each individual, is emphasized. The interpretation of mercy by Seneca who first began to use the term is given as well. The main approaches to the education of compassion by Cicero and Epictetus are characterized. Plutarch's "Biographies" are described as a good example for parents and children. It is emphasized that without the cultivation of such humanistic values as mercy, tolerance, humanity, compassion, empathy, it is difficult to expect an improvement in the moral situation in modern society.

Ключові слова:

гуманізм; милосердя; античні філософи.

Ключевые слова:

гуманизм; милосердие; античные философы.

Key words:

humanism; mercy; philosophers of antiquity.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства в період пандемії характеризується нестабільністю в багатьох сферах життєдіяльності, браком дієвої системи виховання в умовах дистанційної освіти, що провокує появу

зрослої агресії та байдужості і не сприяє формуванню толерантності й співчуття до оточення. Цим і зумовлена необхідність звернення сучасних науковців до проблеми виховання милосердя, яке є важливою доброчинністю, що на

сьогодні посідає чи не найголовніше місце серед провідних духовних цінностей людства і стає опорою в підтримці такого соціального інституту, як сім'я. Адже взаємини, що ґрунтуються на милосерді, є важливою умовою створення в суспільстві атмосфери психологічної підтримки людини й турботи про неї. Крім того, історичний досвід переконує, що без культивування таких гуманістичних цінностей, як добро, людяність, толерантність, досить складно очікувати на покращення моральної ситуації в суспільстві загалом і в сім'ї зокрема. Співчуття та милосердя допомагають будувати взаємини між людьми на основі взаємоповаги і толерантності, виявляючи емпатію до тих, хто оточує, і готовність робити добро.

Звернення до теми милосердя зумовлене наявним протиріччям між накопиченим цінним досвідом виховання милосердя в минулому й недостатнім його використанням у сучасній практиці, а також необхідністю усунення виявлених суперечностей, частковою розробленістю окресленої проблеми та браком досліджень, у яких цілісно розглядалася б ця проблема.

Праці античних філософів розкривають виховання молодого покоління на засадах гуманізму, в атмосфері любові й взаємодопомоги, співчуття і милосердя, тому використання цього доробку зможе певною мірою забезпечити належний рівень сформованості високоморальних почуттів сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що зовсім невелика кількість досліджень з питань виховання сімейних цінностей містить звернення до самих витоків. Більше уваги цій проблемі приділяється філософами, аніж педагогами-практиками. Зокрема відомий філософ П. Адо проаналізував спадщину імператора-гуманіста Марка Аврелія в контексті духовних практик. Український філософ М. Дяченко звернувся до етичної парадигми стоїків, одним із головних принципів якої є творення добра, благодіяння. Основні чесноти за правління Марка Аврелія – скромність, справедливість, доброта, розсудливість тощо розкрито в роботі Я. Бренкач. І. Семененко наголошує на важливості трактування милосердя Конфуцієм. Г. Майоров порушує проблему передачі ідей Цицерона наступним поколінням і акцентує на вагомості його вчення для формування гуманізму.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування генези ідеї виховання милосердя у молоді; систематизація поглядів на проблему виховання милосердя в досліджуваній період;

узагальнення досвіду та окреслення напрямів творчого застосування визначених ідей у вихованні милосердя особистості в сучасній сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовна культура відігравала чи не найважливішу роль у будь-яких суспільних відносинах у світі загалом. Доречно зауважити, що історія предків сучасних українців здебільшого повторювала основні етапи історичного розвитку інших народів та базувалася на здобутках мислителів давнини, які приділяли велику увагу вихованню чеснот у молодого покоління. Тому історія педагогіки України, що є невичерпною скарбницею духовності українського народу, зокрема ідей, ідеалів, методів і прийомів виховання в молоді милосердя, – невіддільний складник історії світової педагогіки. Отже, досвід античних філософів – Конфуція, Сократа, Платона, Сенеки, Марка Аврелія та інших, що звертали увагу на питання виховання милосердя, толерантності, доброчесності, неможливо оминати в контексті нашого дослідження.

Так, зокрема, вчення давньокитайського філософа Конфуція (VI–V ст. до н. е.) є своєрідним типом східної мудрості. Мислитель висував на перший план людину, цінність якої він убачав у моральній сфері, де центральними категоріями для нього були «любов до людини» та «милосердя». Отже, така категорія, як милосердя, з'явилася в східній культурі ще до нашої ери. Соціальна гармонія, яку проголошував Конфуцій, не втратила певної привабливості й для сучасних людей (Семененко, 1989, с. 4).

Основне поняття філософії Конфуція можна трактувати як «милосердя», «милість», «благодіяння», «співчуття». За Конфуцієм, «милосердна» любов наближається певною мірою до гуманності та людинолюбства (Семененко, 1989, с. 22).

Думка про те, що людина, яка прямує до милосердя та співчуття, робить світ кращим і не дає змоги розвиватися злу, пронизує всю конфуціанську традицію. За Конфуцієм, у милосерді «милосердна людина» знаходить спокій, а «мудра» – користь (Семененко, 1989, с. 33, 58). Філософ вчив співчуття та закликав не робити іншим того, чого не бажаєш собі. З огляду на сучасні реалії, в умовах майже постійного перебування вдома кожен член родини відчуває певне занепокоєння і тривогу, що може вилитися в прояви агресії на членів родини. Батьки повинні пам'ятати, що дитина – це їхнє відображення, і якщо вона бачить зло з боку батьків, то не зможе виявляти добро. Саме тому ми вважаємо принцип конфуціанства актуальним.

Стародавні держави-поліси в умовах докорінних змін ще до нашої ери також розвивалися в гуманістичному руслі, висловлюючи ідеї виховання милосердя на перший план. Виховання на засадах гуманізму, взаємодопомоги та співчуття сповідувалося насамперед софістами. Як відомо, для них людина стала «мірилом усіх речей». Сократ уважав доброчесність найвищим добром для людини, запорукою її щастя, а метою людини – осягнення щастя.

Серед ідей Платона – найвидатнішого серед учнів Сократа і його послідовника – також висувалася ідея виховання добра. Саме добро розкриває справжню душу людини. Любов, дружбу тощо філософ уважав також частинами душі. Сповідування ідей милосердя та співчуття пронизує все його вчення. Так, зокрема, у творі Платона «Федр: Бесіди з Сократом» йдеться про те, що слід з особливою поступливістю ставитися до тих, хто цього потребує. В ім'я кохання Платон закликає оминати зло та спрямовувати всі зусилля на добрі вчинки, любов до оточення, зокрема найближчого. Ерос розглядає Платон як основну категорію людських стосунків, першооснову добра. Філософ твердив, що любов – сильна й могутня, а тому може зробити людину доброчесною та щасливою. На думку Платона (1989, с. 21–22), Ерос породжує дружбу, вчить м'якості у стосунках з оточенням, викорінює грубість і зупиняє злість. Поняття дружби та кооперації в сім'ї на сьогодні є важливим завданням. Жорстокість сучасного світу повинна компенсуватися м'якістю сімейного виховання та підтримки.

Вчення Арістотеля про душу також безпосередньо пов'язане з вихованням любові та милосердя. Душею людина співчуває тим, хто її оточує, а отже добро – першооснова будь-яких відносин. Категорії добра в сімейному вихованні належало особливе місце (Арістотель, 2002, с. 127).

Певну цікавість у контексті нашого дослідження викликає період I–II ст. н. е. в Римській імперії. Ставлення до іншої людини виходить на перший план. Саме з людини починається поширення добра в державі та світі загалом. Ці ідеї висловлені Марком Аврелієм та Сенекою.

Саме Сенека (Sénèque, 2005, с. XVIII). вперше звертається до поняття «милосердя» й розкриває методи його виховання у трактаті «Про милосердя». Сенека твердить, що правитель держави прямо впливає на розвиток своєї держави, тому має бути милосердним, добрим, справедливим і гуманним у спробах підтримувати єдність та велич. Розумне милосердя – це саме та доброчесність, яка й потрібна голові держави.

Проводячи паралель між визначенням поняття милосердя сучасними науковцями та його трактуванням у працях Сенеки, можна вказати на їх певну схожість. Зокрема, констатуючи катастрофічне падіння моральності членів суспільства, Сенека намагався у своїх працях розробити систему практичної моралі, яка може змінити наявну ситуацію в суспільстві на краще (Сенека, 2001).

Римський філософ сприймав життя особистості як дорогу до самої себе і водночас – як дорогу до іншої людини. Для Сенеки людина, яка живе тільки для себе, не живе взагалі, вона просто існує в суспільстві. Знайти себе в житті можна лише через служіння іншим, сприйняття тих, хто тебе оточує, такими, якими вони є; через любов до ближнього свого. Жити справжнім життям зуміє лише той, хто несе добро і ділиться ним з оточенням: рідними, друзями, випадковими знайомими (Сенека, 1999, с. 41, 48, 137, 178, 199).

Мислитель зауважував, що милосердні почуття мають бути щирими, а доброчесні вчинки здійснюватися не через примус, а за особистим бажанням. Філософ підкреслював, що оточення ставиться до людини завжди так, як вона сама ставиться до інших: «Люби – і тебе полюблять», – писав Сенека (1999, с. 54).

Ще одним аспектом філософії римського мислителя було питання побудови стосунків між вихователем і вихованцем на засадах милосердя та людяності. Толерантність із боку вихователя є основним фактором формування милосердя. Вона має виявлятися не лише в словах, а й у конкретних вчинках: вияв прихильності, щире співчутливе ставлення й допомога повинні бути постійними в поведінці вихователя (Сенека, 1999, с. 351).

Сенека підкреслював, що важко наставити до добра повчаннями, але дуже легко – власним прикладом. З огляду на це, основним засобом виховання він уважав повчальні бесіди-проповіді з наочними прикладами з життя та історії, спонукання молодих людей до здійснення реальних добрих вчинків, платою за які для них має бути усвідомлення того, що вони спромоглися на них (Сенека, 1999, с. 299). Душевна бесіда з дитиною дасть змогу їй розкритися перед батьками, дивитися на світ крізь призму доброти та милосердя, розвивати емпатію до всіх, хто її оточує.

Правитель-гуманіст Марк Аврелій став втіленням ідей і прагнень Сенеки щодо милосердного імператора, який піклується про своїх підданих. Цей монарх розширив повноваження Сенату, будував державні відносини на довірі. Його записки «До самого себе» сповнені благородства й піднесеності стоїцизму. У них яскраво виявляється його

великодушний характер і ті високоморальні начала, які він намагався втілити в життя. Ідеалом людини для Марка Аврелія є той, хто виявляє цілковиту байдужість до всіх втрат і має щирі любов до людей (Аврелій, 2010).

Серед благодійних заходів, проведених Марком Аврелієм, доречно згадати розширення притулку для бідних дітей, упорядкування закону про опіку, створення фондів з погашення витрат на освіту й виховання бідноти (Аврелій, 2000, с. 20).

Марк Аврелій (2000) не припиняв проповідувати покірне доброзичливе ставлення до людей, зокрема й до ворога. «Люби людський рід. Скоряйся Богу», – говорив він (с. 133). На його думку, слід любити навіть тих людей, які, ймовірно, на цю любов не заслуговують. Тобто слід ставитися терпимо до інших заради милосердя в родині, у державі, у світі.

Мислитель зазначав, що по-справжньому чиста душа ніколи не стане на шлях помсти. Він порівнював таку людину з джерелом, яке завжди залишається «чистим та прозорим», попри всі спроби його забруднити (Аврелій, 2010, с. 157).

Гідним прикладом для сучасної дитини з боку батьків також є вияв людяності та милосердя, відсутність виявів помсти та приниження гідності іншої людини. Терпимість до іншого – вияв сили, вартий поваги та наслідування.

Ще одним представником школи стоїків є давньогрецький філософ Епіктет (2010), який найголовнішою в житті вважав здатність любити добро і правду. Основна ідея його філософії в тому, що чисті помисли, добрі бажання і гарна поведінка можуть зникнути, як тільки людина втратить доброту і чесність, тому виховання співчуття та милосердя є дуже важливим (с. 239–240). Істинне добро, за словами філософа, завжди приносить радість і полягає у правильних поняттях і добрих намірах. Найважчою втратою для людини Епіктет уважав відсутність доброти до іншої людини та товариськості в стосунках. Він закликав берегти чесність, доброту та невибагливість, щоб не перетворитися на «дикого звіра» (с. 335–338).

Увагу ще одного римського філософа – Цицерона привертала милосердя та доброта. Як у творчості, так і в громадсько-політичній діяльності мислитель спирався на римську традицію, нерозривно пов'язану з культом обов'язку перед державою, а отже, із нехтуванням особистими інтересами й навіть із подоланням страху за власне життя, тобто повною самовіддачею. У трактаті «Про межі добра і зла» Цицерон (2000) схаактеризував категорії «найвище благо» та «найвище зло». Мислитель закликав виявляти доброту до інших, а не зосереджуватися на собі. На його

переконання, людина, яка бачить свою силу лише в собі, не буде щасливою (с. 430).

Цицерон (2000) наголошував на тому, що людина народжена для турботи та спасіння інших людей. Але вимагати любові й турботи від богів, на його думку, не виправдано, якщо людські стосунки сповнені зневаги та ворожості (с. 155–156). Питання про природу богів, що є важливим у житті людей, порушується в однойменному трактаті, де наголошується на тому, що без віри в богів та божественне провидіння люди можуть втратити свою основу милосердя, святості, благочестя і пошани, а також такого необхідного для людини щастя, вірності, єднання та справедливості (Цицерон, 1985).

Ідея гуманізації суспільства в державі була висунута Лукрецієм. Мислитель, здійснюючи опис розвитку роду людського, акцентує на тому, що створення сімей і виробило уявлення про суспільство. Люди відчували, що повинні об'єднатися, захищати дітей кожної окремої людини, не завдавати шкоди ближньому, ставати друзями (Лукрецій, 1958, с. 191).

Людському розуму властиво прагнути до добра, а ці поривання потрібно закріплювати через вивчення дій добродесних і добродійних людей. З огляду на це, цікавими є біографії, що наводить у своїх працях Плутарх – мислитель, який уважав Спарту найкращою державою, здатною виховати своїх громадян у дусі високої добродесності та порядності, де неможливо було знайти двох людей, які ненавиділи б один одного (Плутарх, 1961, с. 19–20).

Так, у контексті дослідження викликає інтерес біографія Перикла, який усе життя присвятив боротьбі за права бідних громадян, виявляючи милосердя до кожного стражденного. Система роздавання державних коштів, уведена Периклом, мала врятувати від голоду бідноту (Плутарх, 1961, с. 83). Його дії завжди були спрямовані «на благо народу». Епоха Перикла – вершина афінської демократії, бо саме він не жалів коштів на допомогу бідному люду (Плутарх, 1961, с. 90).

Поряд із показом добродійних людей та їхніх вчинків Плутарх на прикладі життєписів Коріоллана, Алквіада, Сулли викриває людські вади, прагне знайти причини лихих вчинків і навчити, як їх уникнути (Плутарх, 1990). Негативний досвід вияву агресії, гніву, невдоволення також треба брати до уваги в сімейному вихованні сучасного молодого покоління, оскільки він служитиме для дитини прикладом того, що робити в житті не слід і водночас стимулюватиме вияв протилежних якостей – людяності, співчуття, емпатії.

Висновки. Основні ідеї, висунуті в працях грецьких і римських античних філософів, заклали

основу виховання гуманних якостей у суспільстві. У процесі вивчення наукової літератури з'ясовано, що питання виховання милосердя та співчуття привертало увагу мислителів із давніх-давен, а їхні ідеї актуальні для виховання сучасної дитини в умовах глобалізації та пандемії й сьогодні.

Перспективу подальших досліджень в окресленому напрямі вбачаємо у виявленні найбільш актуальних підходів до виховання

співчуття та милосердя в доробку українських філософів та педагогів давнини: утвердження норм християнської моралі, ставлення до іншої людини з братською любов'ю, дотримання доброчесного способу життя.

Обґрунтований і узагальнений позитивний досвід може бути використаний під час проведення подальших історико-педагогічних досліджень, викладання спецкурсів з педагогіки, а також укладання навчальних посібників і підручників.

Список використаних джерел

- Аврелий, А. М. (2000). *Наедине с собой*. Москва: Алетея; Новый Акрополь. 224 с.
- Аврелий, А. М. (2010). *Размышления. Эпиктет. В чем наше благо?* Москва: Рипол Классик. 413 с.
- Адо, П. (2005). *Духовные упражнения и античная философия*. Москва; С-Петербург: Изд-во «Степной ветер»; ИД «Коло». 448 с.
- Аристотель (2002). *О душе*. С-Петербург: Питер. 220 с.
- Бренкач, Я. (2017). Вступ до філософії Марка Аврелія. *Молодий вчений*, 4 (44), 114–118.
- Дяченко, М. (2016). Етична парадигма давньоримських стоїків. *Культура України*, 52, 19–28.
- Лукреций (1958). *О природе вещей*. Москва: Изд-во АН СССР. 260 с.
- Майоров, Г. Г. (1985). Цицерон как философ. *Философские трактаты*. Москва: Наука. С. 5–59.
- Плутарх (1961). *Знаменитые греки*. Ленинград: Гос. уч-пед. изд. 264 с.
- Плутарх (1990). *Избранные жизнеописания: в 2 т.* Москва: Правда. Т. 1. 592 с.
- Семененко, И. И. (1989). *Милосердие в конфуцианском учении*. Москва: Знание. 64 с.
- Платон (1989). *Федр: Беседы с Сократом*. Москва: Прогресс. 204 с.
- Сенека, Л. А. (1991). *Трагедии*. Москва: Искусство. 494 с.
- Сенека, Л. А. (2001). *Философские трактаты*. С-Петербург: Алетея. 400 с.
- Цицерон, М. Т. (2000). *О пределах блага и зла. Парадоксы стоиков*. Москва: Изд-во РГГУ. 474 с.
- Цицерон, М. Т. (1985). *О природе Богов*. Москва: Наука. С. 60–190.
- Sénèque (2005). *De la clémence*. Nouvelle édition. XCII. 178 p.

References

- Aurelius A. M. (2000). *Alone with himself*. M. : Aleteya; New Acropolis, 224 p. [in Russian]
- Aurelius A.M., Epictetus (2010). *Reflections. What is our benefit?* M. : Ripol Classic, 413 p. [in Russian]
- Ado P. (2005). *Spiritual Exercises and Ancient Philosophy* M. ; SPb: Publishing house "Steppe Wind"; Publishing house "Kolo", 448 p. [in Russian]
- Aristotle (2002). *On the Soul*. SPb; M. ; X. ; Minsk; Peter, 220 p. [in Russian]
- Brenkach Y. (2017). Introduction to the philosophy of Marcus Aurelius // *Young Scientist*. No. 4 (44). P. 114-118. [in Ukrainian]
- Dyachenko M. (2016). The ethical paradigm of the old times // *Culture of Ukraine*. Vip. 52. P. 19–28. [in Ukrainian]
- Lucretius (1958). *On the nature of things*. Ed. ac. of Sciences of the USSR, 260 p. [in Russian]
- Mayorov G.G. (1985). Cicero as a philosopher // *Philosophical treatises*. M. : Nauka, P. 5-59. [in Russian]
- Plutarch (1961). *Famous Greeks*. Leningrad: State ped. ed., 264 p. [in Russian]
- Plutarch (1990). *Selected Biographies: in 2 volumes*. M. : Pravda. V. 1. 592 p. [in Russian]
- Semenenko I.I. (1989). *Mercy in Confucian teaching*. M. : Znanie, 64 p. [in Russian]
- Plato (1989). *Phaedrus: Conversations with Socrates*. Progress, 1989. LXXIII, 204 p. [in Russian]
- Seneca L.A. (1991). *Tragedies*. M. : Isskustvo, 494 p. [in Russian]
- Seneca L.A. (2001). *Philosophical treatises*. SPb. : Aleteya, 400 p. [in Russian]
- Cicero M.T. (2000). *On the limits of good and evil. Stoic paradoxes*. M. : Publishing house of the Russian State Humanitarian University, 474 p. [in Russian]
- Cicero M.T. (1985). *On the nature of the Gods*. M. : Nauka, P. 60-190. [in Russian]
- Sénèque (2005). *De la clémence*. Nouvelle édition. XCII. 178 p. [in French]

Відомості про авторів:

Скриль Оксана Іванівна

wswan20@gmail.com

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна майдан Свободи, 4, м. Харків, Харківська обл., 61022, Україна

Парфьонов Олександра Вадимівна

oksana.parfonova@nure.ua

Харківський національний університет радіоелектроніки проспект Науки, 14, м. Харків, Харківська обл., 61000, Україна

doi: 10.33842/22195203/2021/26/42/46

Information about the author:

Skryl Oksana Ivanivna

wswan20@gmail.com

o.i.skryl@karazin.ua

V. N. Karazin Kharkiv National University 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

Parfionova Oksana Vadymivna

oksana.parfonova@nure.ua

Kharkiv National University of Radio Electronics Nauki Av., 14, Kharkiv, 61000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203/2021/26/42/46

Матеріал надійшов до редакції 13. 05. 2021 р.
Прийнято до друку 04. 06. 2021 р.

Received at the editorial office 13. 05. 2021.
Accepted for publishing 04. 06. 2021.